DOI: 10.13114/MJH.201428442

Mediterranean Journal of Humanities
mjh.akdeniz.edu.tr
IV/2, 2014, 227-237

Hurufilikte Ebced Hesabının Kullanımına Dair Bir Risale

A Pamphlet on the Use of abjad Calculations in Hurufism

Özer ŞENÖDEYİCİ[*]
Ahmet AKDAĞ[**]

Öz: İnsanoğlunun harfler ve sayılara gizli anlamlar yüklemesi oldukça eski devirlere uzanan bir alışkanlıktır. Bazı âlimlerin harflere gizli anlamlar yüklediği ve var oluşu bu şekilde açıklamaya çalıştığı görülebilir. Ancak bunlar arasında en dikkat çekicisi Hurufilik adıyla anılan sistemi kuran Fazlullah-ı Esterâbâdî'nin tevilleridir. Fazlullah-ı Esterâbâdî, Arap alfabesindeki yirmi sekiz ve Fars alfabesindeki otuz iki harfi; insan yüzündeki tüylerle, el parmaklarındaki eklemlerle; hazarda, seferde ve Cuma günü kılınan namazlarla ilişkilendirmiş ve böylece kendine mahsus bir Kur'ân yorumlama yöntemi geliştirmiştir. Belirli sayıların insan yüzündeki tüylerle olan münasebetinden, Kur'ân'da bazı surelerin başında bulunan ayet değerindeki harflerden, her şeyi ortadan ikiye ayırdığı farz edilen istiva hattından ve tamamıyla öznel çağrışımlardan istifade eden Hurufiler, Türk kültür ve inanç tarihini olduğu kadar edebiyatını da derinden etkileyen bir sistem geliştirmişlerdir. Hurufîler, bu materyallerin yanı sıra harflerin sahip olduğu sayı değerinden de yararlanmışlardır. Ancak Hurufilerin ebcede bakışlarını konu alan müstakil bir eser şimdiye kadar tespit edilememiştir. Genellikle tarih düşürme, fal bakma, büyü, muska ve benzeri uygulamalarda kendisine başvurulan ebcedi Hurufiler, inançlarını destekleyecek bir kanıt olarak değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada, Hurufilikte ebcedin yerini ve kullanım sahasını izah eden bir risale neşredilecek, bu sayede Hurufiliğin kendine özgü tevillerinin daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlanacaktır.

***Anahtar sözcükler*:** Hurufilik, ebced, sayı mistisizmi, Fazlullah-ı Esterâbâdî, tevil

Abstract: The attribution of hidden meanings to letters and numbers has been a practice of humankind from the dawn of literacy onwards. One can observe some scholars attributing hidden meanings to letters and trying to explain existence in this way. Most remarkable among them are the interpretations in the 14th century by Fazlullah-ı Esterâbâdî, the founder of the system known as Hurufism. Fazlullah correlated the 28 letters of the Arabic alphabet and the 32 letters of Persian with hair on human face, joints of fingers, peacetime, voyage and Friday prayers and he developed his peculiar way of interpreting the Kur'an. Hurufis, benefiting from the relation between certain numbers and features of the human beings' face; from the letters given in the beginning of the verses of most sections of Qur'an; from the lines believed to divide everything into two and from completely subjective connotations developed a system deeply influencing Turkish literature and culture and the history of belief. Hurufi's also occasionally employed abjad calculations. However, to date we have found no substantive study concerning the Hurufis' approach in respect to abjad, which was usually employed to record dates, for fortune telling, for witchcraft and in the writing of amulets, was a resource for the Hurufis. In this work, a pamphlet explaining the uses of abjad in Hurufism is issued to permit a better understanding of Hurufis' peculiar interpretations.

Keywords: Hurufism, abjad, number mysticism, Fazlullah-ı Esterâbâdî, interpretation

---

[*] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üni., Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Trabzon, ozersenodeyici@gmail.com
[**] Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üni., Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Trabzon, angelir.02@hotmail.com

Giriş

Arap harflerinin sekiz anlamsız sözcük meydana getirecek biçimde istiflenmiş biçimine ebced düzeni adı verilir. Bu düzende her bir harfin bir sayısal karşılığı vardır. Meydana getirilen anlamsız sözcüklerin ilkinin ebced (ابجد) olması, elde edilen istifin bu isimle anılmasını sağlamıştır. Bu dizilime abcad, ebiced, ebicad, abucad da denmektedir (Yakıt, 2010, 25). Harflerin anlamsız da olsa telaffuz edilebilir sözcükler biçiminde kodlanması, onların ezberde tutulmasını kolaylaştırmıştır. Ebced sistemini oluşturan sekiz sözcük şunlardır:

ebced (ابجد)	sa‘fas (سعفص)
hevvez (هوّز)	karaşet (قرشت)
huttî (حطّى)	sehaz (ثخذ)
kelemen (كلمن)	zazağ (ضظغ)

Her bir harfin bu hesaba göre sayı değeri aşağıdaki gibidir (Tabloda verilen sayı değerleri küçük ebced (asıl ebced, cümel-i sagîr) denilen usule göredir. En yaygın ebced usulü bu olmakla birlikte en küçük ebced hesabı (cümel-i asgar), büyük ebced hesabı (cümel-i kebîr) ve en büyük ebced hesabı (cümel-i ekber) gibi farklı usuller de vardır. Bunların her birinde harflere verilen sayı değeri değişir):

Tablo 1. Ebced Hesabına Göre Harflerin Sayı Değerleri

Arapça Harfler	Türkçe Okunuşları	Sayısal Değerleri
ا	Elif	1
ب	Be	2
ج	Cim	3
د	Dal	4
ه	He	5
و	Vav	6
ز	Ze	7
ح	Ha	8
ط	Tı	9
ى	Ye	10
ك	Kef	20
ل	Lam	30
م	Mim	40
ن	Nun	50
س	Sin	60
ع	Ayn	70
ف	Fe	80
ص	Sad	90
ق	Kaf	100
ر	Re	200
ش	Şın	300
ت	Te	400
ث	Se	500
خ	Hı	600
ذ	Zel	700
ض	Dad	800
ظ	Zı	900
غ	Gayn	1000

Ebcedin en yaygın kullanım alanı, estetik bir hüviyet kazanmış olan “tarih düşürme”dir. Tarih düşürme yoluyla şairler, önemli gördükleri olayların senesini kayıt altına almışlardır. Buna Râşid’e ait, Sultan Abdülmecit’in Tırnova’ya gelişine düşürülen tarih, örnek olarak verilebilir:

Geldi bâ-ilhâm Râşid kalbe târîhin dedim

Tırnovî’ye bastı ‘izzetle kadem Sultân Mecîd

طرنوييه باصدى عزتله قدم سلطان مجيد

(H. 1262 / M. 1845)

9+200+50+6+10+10+5+2+1+90+4+10+70+7+400+30+5+100+4+40+60+30+9+1+50+40+3+10+4=1260

Şair ilk mısradaki “*geldi bâ*” ifadesiyle bu toplama be (ب) harfinin sayı değeri olan 2’nin de eklenmesi gerektiğini söylemektedir. Böylece Sultan Abdülmecîd’in Tırnova’ya geldiği 1262 tarihini ebced hesabı yoluyla vermektedir (Şenödeyici, & Akdağ, 2013, 59).

Ebced hesabı yalnızca tarih düşürmede değil, cifr ve vefk ilimlerinde, büyü, tılsım ve muskalarda, burçları öğrenmede, define aramada, tasavvufî yorumlarda, zikr sayılarının belirlenmesinde, Kur’ân tefsirlerinde, Kadir Gecesi’nin tespitinde, musikîde, matematikte, günlük ihtiyaçlar vb. uygulamalarda da kullanılmıştır (Karabey, 1983; Yakıt, 2010, 58-66).

Ebcedin ilk olarak kim tarafından kullanıldığı bilinmemektedir. Kültürel hayat içinde kendisine önemli bir yer edinen ebcedin icadı, efsane kabilinden bazı rivayetlere konu olmuştur. Bunlardan birine göre söz konusu tasnifteki ilk altı sözcük (ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa‘fas, karaşet) Medyen ülkesinin altı şahının adıydı. Eyke halkının kırıldığı gün, onlar da yok oldular. Bunların adlarında kullanılmayan harflerle ise sehaz ve zazağ sözcükleri oluşturularak tüm Arap harflerini kapsayan bir sistem vücuda getirilmiştir (Mercanlıgil, 1960, 18-19). İlgili tasnifteki ilk altı sözcük hakkında farklı rivayetler de bulunmaktadır. Buna göre ilk altı sözcük, altı şeytanın adı, haftanın günleri, ilahî isimlerin altı anahtarı, altı emir ve yasak, altı nasihat gibi kavramlara karşılık gelmektedir (*Ebceddeki anlamsız sözcüklerin sekizini birden kapsayan bazı açıklamalar da mevcuttur. Örneğin bu sekiz sözcüğün birer filozof adı olduğu yahut İran hükümdarı Sâbûr’un sekiz çocuğuna işaret ettiği söylenmiştir* (Yakıt, 2010, 26-31). Bazı kaynaklarda ise sekiz sözcüğün her birinin, Adem’in cennetten kovulması ve affedilmesi arasındaki devrelere işaret ettiği belirtilmiştir. Bu düşünceyi konu alan bir risalede ebced ve hevvez sözcükleri şöyle açıklanmıştır: “Ebced: Âdem aleyhisselâm günâh işledi. Nitekim Hak Te‘âlâ sûre-i Tâ-hâ’da buyurur: وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى [Ve Âdem Rabbine âsi oldu da şaşırdı kaldı. Kur'ân-ı Kerîm,Tâ-hâ: 121] Hevvez: Gökten yere indi. Nitekim Hak Te‘âlâ sûre-i Bakara’da buyurur: وَقُلْنَا اهْبِطُواْ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِين[Biz de "Kiminiz kiminize düşman olarak inin, sizin için yeryüzünde belli bir vakte kadar bir yerleşim ve meta vardır" dedik. Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 36] Bundan ma‘lûm oldu ki kişi günâh sebebiyle a‘lâ dereceden ednâ dereceye iner imiş. İmdi ey âdemoğlu! Âdem aleyhisselâm ahvâlinden ibret alıp günâhtan sakın ki Âdem Peygamber günâh sebebiyle cennetten yere indi. Ammâ ‘acebdir sen çok günâhlar ile tevbe etmeyip cennete girmek istersin ve çünkim Âdem aleyhisselâm günâh sebebiyle makâmdan düştü, Hak Te‘âlâ cânibine yüz tutup tevfîk ve hidâyet edip tevbe tarîkin öğrenip tevbe kıldı. Nitekim Hak Te‘âlâ sûre-i Bakara’da buyurur: فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ [O zaman Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı (ve onlarla yalvardı, tevbe etti), bunun üzerine (Rabbi) tevbesini kabul etti. Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 37] ve sûre-i Tâ-hâ’da buyurur: ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى [Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve doğru yola iletti. Kur'ân-ı Kerîm, Tâ-hâ: 122]” (06 Mil Yz B 489/40).

Tarihte, insanoğlunun sayılara ve harflere batınî mânâlar yüklemesine dair örnek, oldukça fazladır. Harfçilik, tarihsel süreçte farklı biçimler ve adlar altında pek çok kimsenin zihnini meşgul etmiştir. Tıpkı simya ve sihir telakkileri gibi huruf ilmi de gelecekten haber alma, şartlara müdahale ederek sonucu değiştirme amaçlarına yönelik olarak eskiden beri kullanılagelmiştir. Nitekim "*gizli anlamlar içerdiği kabul edilen harflerin insana ve tabiata tesir ettiği inancına eski Mısır, Yakındoğu ve Hint uygarlıklarında, daha sonraları Yahudi, Hıristiyan ve İslam kültürlerinde rastlamak mümkündür. Hellen filozofları arasında da bu telakki zaman zaman kabul görmüştür*" (Aksu, 1998, 397). Mesela Pisagoras, âlemin ilk prensibinin, aralarında bir düzen ve uyum bulunan sayılar olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, "*eşya, duyulur hale gelmiş sayılardır. Bilimin amacı, her varlığı karşılayan sayıları bulmaktır. Örneğin akıl belli bir sayıdır, ruh belli bir sayıdır, adalet belli bir sayıdır. Evren, bir sayı uyumudur*" (Hançerlioğlu, 1993, 76).

İslâm âleminde harfleri kullanarak varlığı ya da çeşitli gizemleri açıklamaya çalışan pek çok kişi zuhur etmiştir. Ebu Mansur İclî, Sehl bin Tüsterî, el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Hüseyin bin Mansur Hallâc, el-Bûnî bunlardan bazılarıdır (Usluer, 2009, 109-111). Var oluşu anlamak ve anlatmak için harflere başvuran bir diğer isim Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir. Doğu'da okült ilimlerin revaç görmesinde önemli payı olan bu zat, harfler ve sırlar arasında kurduğu münasebeti bu konuya tahsis ettiği müstakil eserlerde işlemiştir. *Teveccühâtü'l-Hurûf, Kitâbu'l-Elif, Kitâbu'l-Mîm ve'l-Vâv ve'n-Nûn, Kitâbu'l-Yâ, Kitâbu'l-Cîm, el-Mebâdî ve'l-Gâyât fî mâ Tehvî aleyhî Hurûfu Mu'cem fî'l-'Acâ'ib ve'l-Âyât* bunlara örnek olarak anılabilir (Küçük, & Saraç, 2009, 698). İbnü'l-Arabî, harflerle ilgili düşüncelerini iki zemin üzerine oturtur. Bunlardan ilkinde, insanların harfler vasıtasıyla konuşmasını Tanrı'nın varlığı yaratmasına intikal ettirir ve iki durum arasında bir ilişki kurar. İkincisinde ise elif ve be harflerine odaklanır, elifin yaratıcıyı be'nin ise yaratılanı ve yaratılışı simgelediği üzerinde durur (Demirli, 2008, 229). Türk sufileri arasında da harf metafiziği olarak nitelenebilecek bu telakkilere meyledenler olmuştur. Bursalı İsmail Hakkı, bunlardan birisidir. O, yazmış olduğu Esrâru'l-Hurûf risalesinde harflerin mistik yorumuna yer verir. Örneğin risalede be ve te harfleri şu şekilde izah edilir: "*Be: Bir bedr ki kemâl-i lutf u kereminden şu'ûnât-ı gaybiyyeyi suver-i 'ilmiyyede izhâr edip ağyâr-ı sâniye kılmıştır ki ona zıll-ı ilâhî derler ve bu ma'nâ be-vech-i esmâ-i zâtiyyeden nâşîdir. Nikâh-ı evvel mertebesidir. Te: Te'kîddir ki mütekellim olduğu cihetten âyât-ı tekvîniyyeyi tenzîl etmiştir ki mertebe-i 'amâ-i kevnîde vücûd bulan ervâh-ı 'âliyyedir ki 'akl-ı evvel onların re'îsidir. Bu mertebe ta'ayyün 'ilmînin nâlîsi ya'nî tâbi'i olmakla iki nokta ile mu'allem oldu. Zîrâ 'âlî sâfile nüzûl etse sırrı ile nüzûl eder*" (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef. Yaz. / 2537, vr. 22b-23a).

İslâm coğrafyasında harflere duyulan ilgi, birbirinden farklı telakkilerin vücuda gelmesini sağlamıştır. Bilhassa mutasavvıflar ayetleri, hadisleri ve Allah'ın isimlerini; harfler ve sayılar arasında kurulan münasebetle izah etmeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra gaybdan haber alabilmek için de aynı materyallere başvurulmuştur. Ebced, harfler ve sayılar arasında kurulan farazî bir özdeşliğe dayansa da, ona başvuranlar tarafından muteber bir araç sayılmıştır. "*Kâinatta hakayık-ı eşyaya taalluk eden birtakım esrarı ihtiva ettiğine inanılan harfler, 'ilm-i esrâr-ı hurûf' veya 'ilm-i sagîr de denilen simya ilminin doğuşuna sebep olmuş ve bu vadide yüzlerce ilm-i huruf kitabı kaleme alınmıştır. Harflerin adedî olarak değerlendirilmesi olan ve İslâm âleminde değişik ve çok sanatlı şekillerde yayılmış bulunan ebced hesabı da, kullanım sahasının genişliği ve tesirleriyle, harflerden doğan ilimlerin en mühimlerinden biridir*" (Ceylan, 1997, 142-143).

Ebced hesabının verdiği imkânlar kutsal kaynakların farklı açılardan işlenebilmesine imkân sağlamıştır. Ebced hesabının metinlere uygulanması, ebcede dayandırılarak sırların ifşasının

mümkün olduğunun iddia edilmesi, günümüzde de rağbet gören bir anlayıştır. Bu hesabın metinlere uygulanması yoluyla çeşitli veriler elde etmek kolaydır. Söz konusu bir kutsal kitap olduğunda ise, insanların inançlarını herhangi bir yönde destekleyecek, niyete uygun sonuçlar bulmak son derece kolaydır. Ebcedin özelliğini bilmeyen biri için, veriler gayet çarpıcı ve inandırıcı olabilir.

Varlığın esasını harfler ve sayılar üzerinden izah etmeye çalışan Hurufilik inancında da ebced hesabının sağladığı imkânlardan istifade edilmiştir. Hurufiliğin ebcede bakışını müstakil olarak işleyen herhangi bir kaynak şimdiye kadar tespit edilememiştir (*Onlara göre her bir harf, dinî birtakım kavramlar ile insan vücudunun uzuvları harflere teşbih edilir. Mesela, ayn'ın göze, mim'in ağza vs. benzemesi gibi. Gerçi bazı mutasavvıf şairler bu kültürden etkilenerek bazı şiirler yazmışlardır, ama Hurufilik ile tasavvufî ve felsefî yorumların arasında mahiyet farkı vardır. Açıklamalar arasındaki nüanslar ve temel bazı hususiyetler, dikkat edilmezse karıştırılabilir. Öte yandan, ebced alfabe düzeninin Hurufilik cereyanıyla ilişkisine bugüne kadar yaptığımız araştırmalarda rastlamış değiliz*, Yakıt, 2010, 33-34). Esterabatlı Fazlullah tarafından kurulan Hurufilik, İslâm dini akidelerini ve ibadetlerini harfler ve sayılar yoluyla izah etmeye çalışan bir sistemdir. Uzunca bir süre mezhep, tarikat ya da müstakil bir din olduğu yönünde çeşitli görüşler ileri sürülen bu sistemin, İslâmiyet dışında düşünülmesi imkânsızdır. Tüm yorumlarını İslâmî kaynaklar üzerinden geliştiren Fazlullah, sünnet ehlinin oldukça yadırgadığı kendine mahsus teviller ortaya koymuştur. Millî bir hassasiyet göstererek Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf ile Fars alfabesindeki otuz iki harfi birbirine denk gören Fazlullah, öncelikle bu denklik üzerinde durur. Fars alfabesinde bulunup Arap alfabesinde bulunmayan dört harfe (پ, چ, گ, ژ) karşılık Arapların lâmelife (لا) sahip olduğunu belirtir ve tevillerinin ilk numunelerini verir. Lâmelifi oluşturan harfler ayrı ayrı yazıldığında ortaya altı harf (ل,ا ,م ,ا ,ل , ف) çıkar. Bunlardan tekrar eden lâm (ل) ve elif (ا) harfleri tek olarak düşünülür. Böylece Fars alfabesinde bulunup Arap alfabesinde bulunmayan dört harf sorunu çözülmüş olur. Yirmi sekiz ve otuz iki rakamlarını, başta ibadetlerde arayıp bulan Hurufiler, harf-rakam kombinasyonlarının sağladığı imkânlarla İslâm'ın beş şartını izah ederler ve onların sırrına erdiklerini düşünürler (bk. Usluer, 2009). Sözgelimi Hurufilerin abdest hakkındaki yorumları, Ferişteoğlu'nun Hidâyetnâme'sinden hareketle şöyle özetlenebilir: "*İnsanın gusul mahalli olan uzuvlarında; elinde, ayağında ve yüzünde 28 ile 32 harf zahirdir. O uzuvları yıkamak gerektir. Bu şekilde baktığımda elimi, ayağımı ve yüzümü 28 ile 32 ilahî harf karşılığında bölünmüş buldum. İlahî hat ve yazıyı bu beş uzuvdan başka uzuvlarda zahir görmedim. İşte bu nedenle 28'e karşılık gelen bu beş uzvu yıkamak gerekir… Parmaklar ve eklemler hikmeti ile namaz sayısının hikmetine vakıf ve hâkim olasın. Şöyle ki her insanın elinin on dört eklemi vardır; şöyle ki iki elin yirmi sekiz eklemi vardır. O yirmi sekiz ilahî harfe karşılıktır ve Kur'ân'ın aslıdır*" (Şenödeyici, 2009, 104).

Daha önceki herhangi bir harfçi telakkinin devamı ya da kolu olmayan Hurufilik, İran'dan ziyade Anadolu coğrafyasında kabul görmüş ve Türk inanç tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Bu sistemin ebced hesabı hakkındaki yorumlarını konu alan "*Tefsîr-i Ebced*" adlı eser, Hurufilerin bu husustaki düşüncelerini özetlemektedir.

Tefsîr-i Ebced, klâsik bir Hurufi metni olarak soru-cevap üslûbu ile kaleme alınmıştır. Müellif, muhataplarına "*ey tâlib-i âşık-ı esrâr-ı ilâhî*" gibi nidalarla seslenmektedir. Sorular ebcedle ilgili olup Hurufilerin ebced hesabından nasıl yararlandıklarını açıklamaktadır. Müellif, öncelikle ebcedin muteber bir kaynak olduğunu vurgulamak için Hazreti Peygamber'in bu hesaba itibar ettiğine işaret eden bir anekdotla giriş yapar. Burada bir Yahudi'nin Hazreti Peygamber'e "*Senin ümmetinin ömrü yetmiş bir yıldır. Çünkü sana elif, lâm, mim harfleri geldi.*

Bunların sayı değeri yetmiş birdir" mealinde bir iddiada bulunduğuna yer verilir. Bunun üzerine Hazreti Peygamber, kendisine daha sonra elif, lâm, mim, sad harflerinin de gönderildiğini söyleyerek Yahudi'nin, hesabında yanlışlık yaptığını belirtir. Anekdotun vermek istediği mesaj, ebcedin Peygamber tarafından da kabul gördüğü ve surelerin başında gelen müstakil harflerin (huruf-ı mukattaa) gizli anlamlar içerdiğidir. Eserde muhatap alınan kimsenin sorduğu sualler şunlardır: "*Tefsîr-i ebced nedir ve kaç türlüdür? Harfler kaç adettir ve nasıl hesaplanırlar? Harflerin eczası nedir ve nerede hesaba katılır? Beş vakit namaz harflere nasıl karşılık gelir? Hesâb-ı cümel nedir ve nerede kullanılır? Bu hesapla ne hesaplanır? Hesâb-ı kebîr nerede kullanılır? Harflerin sayıları, eczası, noktaları hesâb-ı cümelde ve hesâb-ı kebîrde nasıl hesaplanır? Be harfi nasıl insan vücudunun aslı olur? Hazarda, seferde ve Cuma günündeki namazların esrarını be harfinde nasıl bulabiliriz? Hû kelimesi nedir? Allah bütün azalardan münezzeh ise, Allah'ın yüzü, Allah'ın eli ve Allah'ın parmakları ne ifade eder? Yedullah nedir? Parmaklar nedir?*" Bu soruların cevapları verilirken kimi zaman ebcede başvurulmuştur.

Müellif, Hurufilerin sayılardan dört şekilde istifade ettiğini belirtmektedir. Bunlar;

1. Harflerin sayısı,
2. Harflerin eczası (Harflerden istifade edilirken kimi zaman Hurufiler, bir harfi onun söylenişindeki harf sayısına denk olarak düşünürler. Örneğin elif (ا) harfinin ismi yazıldığında üç harf ortaya çıkar (ا, ل, ف). İşte bunlar elif harfinin eczasıdır).
3. Hesâb-ı cümel (küçük ebced)
4. Hesâb-ı kebîrdir (büyük ebced).

Müellif bu sistemlerin nasıl kullanıldığını da birer örnekle açıklar:

Harflerin sayısı: Kef, he, ye, 'ayn, sad (Meryem Suresi'nin başında yer alan müstakil harflerdir) harfleri beş tanedir. Bunlar beş vakit namaza karşılık gelirler.

Harflerin eczası: Beş vakit namaz elif ve bâ harflerinin eczasıdır. Elif (ا) ve bâ (با), kendilerini oluşturan harfler ayrı ayrı yazılmak suretiyle toplanırsa, ortaya beş harf çıkar (ا,ل ,ف , ب, ا). İşte bu beş harf, beş vakit namaza karşılık gelir.

Hesâb-ı cümel: Kur'ân'da Tâ Hâ suresi bulunmaktadır. Bu surenin adı ve ilk ayeti olan tı (ط) ve he (ه) harflerinin küçük ebcede göre karşılığı on dörttür. Bu da on dört muhkemat harfine, aynı zamanda insan yüzündeki on dört ilahi hatta karşılık gelir.

Hesâb-ı kebîr: Küçük ebcede göre be harfi ikidir. Büyük ebcede göre ise on ikidir. Bu, on iki rekât işrak namazı ve insan yüzündeki on iki ilahi hat karşılığındadır.

Metinde harflerin sayısı, eczası ve noktaları ile ebced arasında münasebet kurulmuştur. Şöyle ki, bütün varlık "*kün* (كن)" emri ile yaratılmıştır. Küçük ebcede göre kâf (ك) ve nun (ن) harflerinin sayı değeri yetmiş eder. Buna, sözcüğü oluşturan iki harf de eklenirse yetmiş iki sayısı çıkar. Bu da Arap harflerinin okunuşlarında ortaya çıkan (eczâ) yetmiş iki harfe karşılık gelir. Bu sayıya nun (ن) harfindeki nokta da eklenirse, yetmiş üç sayısı elde edilir. Bu sayı ise, Hazreti Muhammet'in bir hadisinde işaret ettiği yetmiş üç fırkaya karşılık gelmektedir.

Be harfinin, hazar, sefer ve Cuma namazlarına mukabil olduğu, metinde şöyle izah edilir: Bî (بي), büyük ebcede göre on ikidir. Bu okunuşu veren iki harf be (ب) ve ye (ي) eklenirse on dört olur. Bu harflerde bulunan üç nokta da ilave edilirse on yedi sayısına ulaşılır. Bu, hazarda kılınan on yedi rekât namaza karşılık gelir. Bî (بي), on ikidir. "Allah dilediği şeyi siler (Ra'd/39)" ayetinin delaletiyle on ikiden bir çıkarılırsa geriye on bir kalır. Bu da sefer zamanında kılınan rekât sayısıdır. Bî (بي), on ikidir. Kendisini meydana getiren harflerin üç noktası da hesaba katılırsa on beş olur. Bu da Cuma günü kılınan on beş rekât namaza karşılık gelir.

“*Hû*” sözcüğünün sırlarını izah ederken de ebcede dayanan bir tevil geliştirilmiştir. Hî (هي) ve vâv (واو) harflerinin okunuşunda beş harf bulunur (ه, ي, و, ا, و). Ye (ي) harfindeki iki nokta da eklenirse yedi sayısına ulaşılır. Bu, Havva’nın yüzündeki yedi ilahi hatta (ümmî hatlar) karşılık gelir. He (ه) harfi küçük ebcede göre beştir, vav (و) harfi ise altıdır. İkisinin toplamı on bir eder. Bu sayının üstüne, sözcüğü oluşturan iki harf ve sözcüğün kendisi de eklendiğinde on dört sayısına ulaşılır. Bu da on dört ilahî hatta ve Tâ Hâ harflerinin küçük ebceddeki değerine işaret eder. Ayrıca on dört muhkemat harfine de ulaşmak mümkündür. “Hû (هو)”yu oluşturan hî (هي) ve vâv (واو) harflerinin eczası küçük ebcede (Metinde bu karşılığın büyük ebcede göre olduğu söylenmiştir) göre yirmi sekiz eder. Bu da yirmi sekiz Arap harfi mukabilindedir. Hî (هي) iki harften vücuda gelir, vâv (واو) da tekrar eden iki vav harfi bir kabul edildiğinde iki harften vücuda gelir. Ortaya çıkan bu dört harf, yirmi sekize ilave edildiğinde Fars alfabesindeki harf sayısı olan otuz iki elde edilir.

Metinde son olarak “*vechullâh, yedullâh, esâbi’ü’r-Rahmân*” kavramları üzerinde durulmaktadır. “*Vech* (وجه)” sözcüğünü oluşturan vav (و), cim (ج) ve he (ه) harflerinin küçük ebcede göre karşılığı on dörttür. Bu sayı insan yüzündeki on dört ilahî hat hizasındadır. “*Yed* (يد)” sözcüğünü oluşturan ye (ى) ve dal (د) harflerinin küçük ebceddeki değerleri de on dört eder. Esâbi’ sözcüğünü oluşturan elif (ا), sad (ص), elif (ا), be (ب), ‘ayn (ع) harflerinin eczasında on dört harf bulunur. Böylece yine on dört ilahî hatta ulaşılır. Ayrıca bir elin parmaklarındaki eklem sayısı da on dörttür.

Sonuç

Ebcedin, Hurufilikteki yeri ve kullanımına dair ipuçları veren bu eser, Fazlullah’ın kendine has tevillerinin usulü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Elde etmek istedikleri rakama ulaşmak için harflerin eczası, inbisatı ve noktalarının sayısını kullanmaktan çekinmeyen Hurufiler, yeri geldiğinde ebcedin imkânlarından da yararlanmışlardır. Kimi zaman insan aklına sığmayan bağdaşımlar kuran Hurufiler, kimi zaman da insanı hayrette bırakacak tespitler yapmışlardır. Savundukları tevillere sonuna kadar iman eden müritler sayesinde bu akım, İran sınırlarını aşıp Anadolu’ya ve oradan Rumeli’ye kadar yayılma imkânı bulmuştur. Söz konusu inancın daha iyi anlaşılabilmesi ve tevil usulünün daha iyi kavranabilmesi için kaleme alındığı anlaşılan ebced risalesi, Hurufiliğin bir yönüne daha ışık tutmaktadır.

Metin

Eser, Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 1688/5 numarada (17b-22a) “*Tefsir-i Ebced*” başlığıyla kayıtlıdır. Ta'lik yazıyla, samanlı kâğıda, her sayfası 15 satır olacak şekilde yazılmıştır. Eserin dış ve iç ölçüleri 168x115-118x68 mm'dir. Kapakları ciltten ayrı, mıklebli, sırtı ve sertabı bordo meşin, desenli kâğıt kaplı, mukavva ciltlidir. Söz başları ve cetvelleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserin metni transkripsiyonlu olarak aktarılırken Arapça ibareler aynen aktarılmış ve bunların manaları köşeli parantez içinde verilmiştir. Düzeltilmesi gereken bazı hesaplamalar ve sayı değerleri, metinde düzeltilmiş ve yapılan değişiklik belirtilmiştir. Metinde rakamla yazılan sayılar rakamla, yazıyla gösterilen sayılar yazıyla aktarılmıştır. Hurufiler ünsüzleri seslendirirken “ī” ünlüsünü kullandıklarından, bu metinde de vurgulanmamış olsa da bütün ünsüzler “ī” ünlüsü ile telaffuz edilmiştir. 19a varağının dokuzuncu satırında geçen “ḫaṭṭ-ı vech-i ādem” ibaresi Hurufilere mahsus kısaltmalarla gösterilmiştir (Bu kısaltmalar için bk. Şenödeyici, 2009). Metinde harflere yüklenen bazı sayı değerleri, standart ebced hesabındaki değerlere uymamaktadır. Metinde verilen değerler değiştirilmemiştir. Büyük ebcedin standart değerlerine uymayan harfler şunlardır: bī (3), dāl (35), hī (6), ẕī (8), ḥī (9), ṭī (10), yī (11), fī

(81), rī (201), tī (401), s̱ī (501), ḫī (601) ẕāl (701), ẓī (901).

Metinde müstensihin dalgınlık veya dikkatsizliğinden olsa gerek tespit edilen bazı hatalar ve tutarsızlıklar şu şekilde düzeltilmiştir:

- 18a varağının on ikinci satırında geçen "ĥisāb-ı maĥall-i vāķi'" ibaresi " ĥisāb cümel" şeklinde,
- 21a varağının üçüncü satırında geçen "üç" kelimesi "dört" şeklinde,
- 21a varağının sekizinci satırında geçen "hū vardur" ibaresi "hî ve vāvdur" şeklinde,
- 21b varağının birinci satırında geçen "hî vardur" ibaresi "hî ve vāvdur" şeklinde,
- 21b varağının son satırında bulunan "on üçdür ola" ifadesi "on dörtdür" ve "on üçdür" ifadesi "on dört" şeklinde,
- 22a varağının üçüncü satırındaki "on üçdür" ifadesi "on dörtdür" ve aynı varağın altıncı satırındaki "on dörtdür" ifadesi ise "on dört" şeklinde düzeltilmiştir.

[17b] Bismillāhirraḥmānirraḥīm

الحمد الله الّذی وجود العارفین وزیّن الوجّه حطّا باثنی و ثلثین و عالم علوم الاوّلین والاخرین ربّ السّموات والارضین وصلی الله علی محمد الامین واله واصحابه اجمعین Ammā baʿd bilgil ey ṭālib-i ʿāşıḳ-ı esrār-ı ilāhī ki Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā şöyle buyurur: إِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ وَعَلَيْنَا ٱلْحِسَابُ [Sana düşen yalnızca tebliğdir ve hesap da bize aittir. Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd: 40] ve bir yirde daḫi buyurur: ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ [Sonra onları hesaba çekmek de elbette Bize aittir. Kur'ân-ı Kerîm, Gâşiye: 26] ve Ḥażret anuñçün şöyle buyurdı ki: ویل کلّ عالم لایعرف تفسیر الابجد Ey ṭālib! Ḥażret-i Risālet ʿaleyhisselām öginde bu tefsīr-i ebcede iʿtibār-ı tām vardur. Şöyle ki Yahūdī dāniş-mendlerinden bir kişi Ḥażret-i Risālet'den suʾāl eyledi kim:

- Yā Muḥammed! Ḥażret-i Ḥaḳ'dan saña elif lām mīm geldi. **[18a]** Resūl didi:

- Belī.

İmdi Yahūdī didi:

-Ben bilürem senüñ ümmetüñ ʿömri yitmiş bir sene ola. Şöyle ki elif birdür lām otuz mīm ḳırḳdur yitmiş bir ola. Ḥażret-i Risālet geldi didi:

- Daḫi geldi anuñ ardınca elif lām mīm ṣād.Yahūdī münfaʿil oldı, didi:

- Bu āyetüñ ḥükmiyle ki مَّا فَرَّطْنَا فِى الكِتَابِ مِن شَىْءٍ [Biz o Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Kur'ân-ı Kerîm, En'âm: 38] Gerekd[ür] ki bu ḥisāb cümle Ḳur'ān'da ola, vesselām.

Eger sāʾil suʾāl itse: "Tefsīr-i ebced nedür ve ḳaç dürlüdür?" Cevāb oldur ki: Ey ṭālib! Teʾvīl ʿilminüñ inbisāṭında birḳaç vech iderler. Birisi oldur ki ḥurūf ʿadedi maḥsūb ola. İkinci maḥall-i vāḳiʿ ol ki eczāsı ḥurūfuñ maḥsūb. Üçünci maḥall-i vāḳiʿ ḥisāb-ı cümel. Dördünci ḥisāb-ı kebīr. Beşinci maḥall-i vāḳiʿ eczāsı noḳṭaları ḥurūfuñ maḥsūb. Sāʾil ṣorarsa: "Ḥurūfuñ ʿadedi nedür ve ne maḥalle vāḳiʿ ol ʿadedi maḥsūb ola?" Ey ṭālib-i **[18b]** ṣādıḳ! ʿAded-i ḥurūf birdür. Ebced henūz ilā āḫirihi her bir ḥurūfı bir ḥisāb eyleyesin. Şöyle, eger bir kimse dise: "Beş vaḳt namāz ki vardur. Ḳurʾān'da ve nenüñ izāsındadur?" Cevāb: Kef, he, ye, ʿayn, ṣād beş vaḳt namāz muḳābilindedür, vesselām.

Eger sāʾil suʾāl eylese: "Ḥurūfuñ eczāsı nedür ve ne maḥalde maḥsūb ola?" Cevāb: Ey ṭālib-i ṣādıḳ! Ḥurūfuñ eczāsı budur: Elif, bī, cīm, dāl, ilā āḫirihi. Elif üç ḥarf ḥisāb idesin. Eger diye ki: "Bu beş vaḳt namāz ḥurūfuñ izāsında nice biline?" Cevāb: Ey ṭālib! Elif bīāyetidür. Cümle ādemīlerüñ beş ḥarfdür. Şöyle ki elif üç, bī iki ḥarfdür beş ola. Beş vaḳt namāz muḳābilindedür.

Eger sāʾil dise: "Ḥisāb-ı cümel nedür ve ne maḥalle maḥsūb olur ola?" Cevāb: Ey ṭālib! Cümel budur ʿazīzüm ki **[19a]** elif (1), bī (2), cīm (3), dāl (4), hī (5), vāv (6), zī (7), ḥī (8), ṭī (9),

yī (10), kef (20), lām (30), mīm (40), nūn (50), sīn (60), ʿayn (70), fī (80), ṣād (90), ḳāf (100), rī (200), şīn (300), tī (400), s̱ī (500), ḫī (600), ẕel (700), żād (800), [ẓī (900)], ġayın (1000) ve daḫi bir kişi dise: "İşbu ḥisābda ne maḥsūb ola?"Cevāb: Ey ṭālib-i ʿāşıḳ! Ṭā hā ki Ḥażret-i Ḥaḳ teʿālā ḫiṭāb eyledi, Muḥammed Muṣṭafā ʿaleyhisselām şöyle ki ṭī ṭoḳuz ve hī beş, on dört ola. 14 kelime-i muḥkemāt muḳābilinde ve on dört ḫaṭṭ-ı vech-i ādem muḳābilinde, vesselām.

Eger sāʾil dise ki: "Ḥisāb-ı kebīr ne maḥal maḥsūb ola?" Ey ṭālib! Ḥisāb-ı kebīr budur: Elif (111), bī (12), cīm (53), dāl (45), hī (15), vāv (13), ẓī (12), ḥī (18), ṭī (19), yī (20), kāf (101), lām (71), mīm (90), nūn (106), sīn (120), ʿayn (130), fī (90), ṣād (95), ḳāf (181), rī (210), şīn (360), tī (410), s̱ī (510), ḫī (610) [**19b**] ẕāl (731), żād (805), ẓī (910), ġayn (1060). Ey ṭālib-i esrār-ı ilāhī! Ḥisāb-ı cümel-i ṣaġīrde bī ikidür, ḥisāb-ı kebīrde on ikidür. Ḥażret-i Risālet ʿaleyhisselām ṣalāt-ı işrāḳı on iki buyurdı. Bīmuḳābilinde on iki ḫuṭūṭ-ı vech-i insān şöyle ki mūy-ı ser ü ʿāriż, be-hem muttaṣıl ḫaṭṭ-ı ilāhī dört kirpik ve dört ḫaṭṭ-ı ilāhī ve der-leb-i bālā dü, ḫaṭṭ-ı is̱nā, ṭuṭaḳyek ḫaṭṭ-ı ilāhī ki 12 ola, bī ḥarfinüñ izāsında vesselām.

Eger sāʾil diye ki: "ʿAdedi ḥurūfuñ ve eczāsı ḥurūfuñ nuḳaṭları ḥurūfuñ ve ḥisāb-ı cümelde ve ḥisāb-ı kebīrde ve ne maḥal maḥsūb ola?" Cevāb: Ey ṭālib! Ḥaḳ teʿālā cemīʿ eşyāyı kelime-i "kün"den vücūda getürdi. Uş öyle kim **[20a]** buyurdı: إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ [Bir şeyi dilediği zaman 'Ol' der, o da hemen oluverir. Kur'ân-ı Kerîm, Yasin: 82] ve bu kelime-i "kün" 70'dür. Ḥisāb-ı cümelde ve şöyle ki kef ve nūndur, yitmiş ola ve iki ʿaded ḥurūf kendüsinüñ ve yitmiş kelime-i ilāhī muḳābilinde ki aṣl-ı Ḳurʾān-ı ʿAẓīm'dür. Ve bir vech ile daḫi kelime-i "kün" yitmiş üçdür. Kendü noḳṭasıyla yitmiş üçfırḳa muḳābilinde ki Ḥażret-i Risālet buyurmışdur kim: مستفرق امّتی علی ثلث و سبعین فرقه [Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Tirmizî, İman: 18; İbnü Mâce, Fiten:17]

Sāʾil suʾāl ide kim: "Bī key aṣl-ı vücūd-ı ādemdür?" Şöyle ki: Ṣāḥib-i teʾvīl ʿazze faluhu buyurmışdur:

"Bī-i bismillāhirraḥmanirraḥīm ādem-i ḫāk-īst"

Ey [ṭālib!] Bu raḥīm-i ṣalāt ki üç nevʿdür. Ḥażar, sefer ve cumʿa ve bu üç nevʿ ṣalāt bī ḥarfinde nice bulmaḳ olur? Cevāb: Ey ʿāşıḳ-ı ṣādıḳ!Evvelā bī on yedidür. Şöyle ki bī ḥisāb-ı kebīrde on ikidür ve iki eczāsı ḥurūfuñ on dört **[20b]** ve üç noḳṭası cemʿ ola: on yidi. On yidi rekʿat ṣalāt-ı ḥażar muḳābilinde ve daḫi bī ki on ikidür. Bu āyetüñ maḥkūmıyla ki يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَاء [Allah dilediği şeyi siler, yok eder. Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd: 39] birin maḥv it, on bir ḳalur. On bir rekʿat ṣalāt-ı sefer izāsında. Bī on ikidür. Ḥisāb-ı kebīrde ve üç noḳṭası on beş olur. On beş rekʿat cumʿa izāsındadur.

Sāʾil suʾāl eylese ki: "Kelime-i hū nedür?" Ḥażret-i Eḥadiyyet buyurmışdur: اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ [Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur. Kur'ân-ı Kerîm, Bakara: 255] ve daḫi şāhidlik virdi ki شَهِدَ اللّٰهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُو [Allah gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân: 18] Ey ṭālib-i esrār-ı ilāhī! Evvelā hū yididür. Şöyle ki hī vāv (ه,ی,و,ا,و) beş ḥarfdür ve iki noḳṭası yidi olur. Yidi saṭr-ı ilāhī ki Ḥavvā vechinde kendi ḳudret eliyle yazmışdur ve Ḥażret-i Risālet ʿaleyhisselām buyurmışdur: انزل الله القرآن علی سبعة احرف [Allah Kur'ân'ı yedi harf üzere indirdi. İbn Hanbel, Müsned: III/7995; Taberi, Camiu'l-Beyan: I/25] **[21a]** Dīger hū on dörtdür. Şöyle ki hī ḥīsāb-ı cümelde 5 vāv 6'dur 11 ola. İki ʿaded ḥarf bir şekl kendüsi on dört ola. Ḫaṭṭ-ıṬā-hā'dur, Furḳān naḳşına beşāretdür. On dört ḫuṭūṭ-ı ilāhī muḳābilindeki ādem vechinde kendü eliyle yazmışdur ve on dört kelime-i muḥkemāt aṣl-ı Furḳān-ı ʿAẓīm'dür. Yaʿnī Furḳān taʿrīf-i şerīʿatdur vesselām.

Ve daḫi hū şöyle ki hī ve vāvdur. Ḥisāb-ı kebīrde bīst ü heşt ola. Bīst ü heşt kelime-i ilāhī

mukābilindeki Ḥażret-i Eḥadiyyet'den Ḥażret-i Risālet'[e] geldi ki Ḳurʾān'uň aṣlıdur. Ve daḫi şöyle ki hī vāv ḥisāb-ı kebīrde bīst ü heştdür ve hī iki ḥarfdür. Vāv daḫi iki ḥarfdür. Bī-tekrār قال علامكر لايجوزتكرار الهى sī ve dü ola ki sī ve dü kelime-i ādem mukābilinde aṣl-ı ʿulūm-ı evvelīn, aḫirīn mā-kān ve mā-yekūndur. Ve daḫi hū otuz üçdür. Şöyle ki **[21b]** hū hī ve vāvdur. Ḥisāb-ı kebīrde bīst ü heşt ola. Beş ḥurūf vardur, bīst ü heşt olur. Sī ve dü kelime-i ilāhī mukābilinde. Bir ḥarf lāmelifdür. Ḥażret-i Risālet buyurmışdur lāmelif ḥarf-i vāḥiddür. Ḥażret-i Teʾvīl-i Fażl ez-īn cihetdür. Ol cihet nāmeī-est ki bismillāhirraḥmanirraḥīm hūdur. Taḳsīm-i vech-i Ādem ü Ḥavvā vesselām.

Sāʾil dise ki: "Vechullāh, Yedullāh ve Eṣābiʿü'r-raḥmān ki Ḥażret fermūde vech remzest. Vech sırrest ve nenüň izāsındadur ki ol vech ve yed ve eṣābiʿ kim ol cemīʿ-i aʿżādan münezzeh ve müberrādur?" Şöyle dirler, ʿilm ü eḥādiyyet ve aḫbār-ı Resūlullāh'da cevāb oldur ki ey ṭālib-i esrār-ı ilāhī! Evvelā Vechullāh ki buyurdı. Vech ḥisāb-ı cümelde yüz otuz beşdür. Şöyle ki vāv cīm hī on dörtdür. On dört ḫuṭūṭ-ı ilāhī **[22a]** mukābilindeki insān vechinde kendi eliyle yazılmışdur, vesselām.

"Yedullāh nedür?" Cevāb: Şöyle ki ey ṭālib-i ilāhī! Bu daḫi on dörtdür. Şöyle ki yī on, dāl dört on dört ola. On dört dest-i kelime-i ilāhī mukābilinde ki aṣl-ı Ḳurʾān-ı ʿAẓīm'dür.

Diseler ki "Eṣābiʿ nedür?" Ey ṭālib-i esrār-ı ilāhī! On dört ḥarf ki on dört mafṣal mukābilinde ve insānuň yedinde kendü eliyle maḫlūḳ itmişdür. Şöyle ki elif üç ḥarfdür ve ṣād üç ḥarfdür ve bir elif daḫi üç ḥarfdür ve bī iki ḥarfdür ʿayn daḫi üç ḥarfdür, 14 ola. On dört mafṣal [mukābilinde]. *Nūrun ʿalā nūrun* buyurmışdur, vesselām. Temmet.

KAYNAKÇA

Aksu, H. (1998). “Hurufîlik”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 408-412.

Anonim, *Tefsir-i Ebced*. Ankara Milli Kütüphane Yazmaları. 06 Mil Yz A 1688/5.

Bursalı İsmail Hakkı. *Esrâru’l-Hurûf*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef. Yaz./2537, 22b-23a.

Ceylan, Ö. (1997). “Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızla Divan Edebiyatındaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 5, 141-152.

Demirli, E. (2008). “İbnü’l-Arabî’de Harf Sembolizmi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 17, 223-236.

Hançerlioğlu, O. (1993). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karabey, T. (1983). *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçük, H., & Saraç, Y. R. (2009). “İbn Arabî’nin Kitâbü’l-Bâ Adlı Eseri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23 (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2), 687-699.

Mercanlıgil, M. (1960). *Ebced Hesabı*. Ankara: Doğuş Matbaası.

Şenödeyici, Ö. (2009). “Hurûfiliği Ön Yargıdan Arındırmak Bağlamında Ferişteoğlu’nun Hidayetnâmesi’nin Tetkiki ve Neşri”. *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, 3, 87-146.

Şenödeyici, Ö. & Akdağ, A. (2013). *Tırnovalı Râşid Divançesi*. Konya: Kömen Yayınları.

Usluer, F. (2009). *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yakıt, İ. (2010). *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.